

УДК 336:352.074.1

В. С. Сосунівський
аспірант кафедри філософії
Запорізького національного університету

ГЕНЕЗА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ЯВИЩА

Реформування адміністративно-територіального устрою країни обумовило необхідність розробки теоретико-методологічного супроводу суспільних змін. Децентралізація управління регіональним розвитком та процес об'єднання територіальних громад викликали багато питань щодо їх сутності, функцій, взаємодії з місцевими органами влади, соціального призначення. Це обумовило інтерес науковців до проблематики територіальної громади.

Щодо стану наукового опрацювання досліджуваної теми, то традиційно феномен територіальної громади виступав предметом вивчення істориків, правознавців, економістів, фахівців з державного управління. В цьому плані можна виділити праці таких дослідників зазначеної проблеми як П. Гураль [1], О. Батанов, В. Кравченко [2], Ю. Малько [5], І. Тимечко [6], М. Фащевський, І. Білоконь [11], А. Янчук [12] та інших. В наукових розвідках вітчизняних дослідників дається ґрунтовна історична та правова довідка щодо особливостей розвитку територіальної громади в Україні. Але важлива соціальна роль територіальних громад й значні зміни в життєдіяльності їх мешканців актуалізують розгляд генезису територіальної громади як соціокультурного явища, що і виступає метою написання цієї статті.

Культура наукового дослідження передбачає визначення основних понять. Поняття «громада» – це сукупність людей, які об'єднані за певним чинником, це форма соціальної організації. Можна виокремити такі її різновиди як місцеві, сільські громади, земляцтва, релігійні співтовариства, професійні об'єднання тощо. Історично першою формою громади була родова, яка виникає на підставі природних, кровноспоріднених, родинних зв'язків. Вона характеризується колективним характером праці та споживання. В первісному суспільстві громада була універсальним соціальним інститутом, виробничою, сімейно-побутовою і культовою спільнотою. Природна спільність людей обумовила початок цивілізаційного розвитку людства. Громада була необхідною передумовою ефективної трудової діяльності людей. Нерозвиненість технологічного комплексу виробництва в первісному суспільстві обумовлювали колективність добування життєвих засобів. Існування для індивіда поза первісної громади було неможливо. Якщо окремі індивіди або сім'ї і могли бути господарсько відокремленими в середині громади, то поза громади виявлялися нежиттєздатними, бо громада виступала соціально-економічним та культурно-побутовим цілим. В еволюції родової громади зазвичай виокремлюють ранню родову громаду мисливців, рибалок, збирачів дарів природи і розвинену родову громаду землеробів і скотарів. Отже, виникненню територіальної громади передувала родова громада, яка була основною структурною одиницею першої половини первісного суспільства. У науці існують різні точки зору на співвідношення громади і роду. Згідно з однією з них, на ранніх етапах розвитку громада і рід збігалися. Поділ громади, як виробничого осередку, і роду, як екзогамного колективу кровних родичів, відбувся пізніше – при переході до патріархально-родових відносин [8].

Необхідно зауважити відсутність в законі України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [10] прямого тлумачення змісту понять «громада» і «територіальна громада». В ньому вказується лише на таке їх призначення як бути первинними суб'єктами місцевого самоврядування, основними носіями його функцій і повноважень. Звідси можливе розуміння територіальної громади села, селища, міста як жителів цих типів населених пунктів і твердження, що об'єднавчою силою громади є спільність місця проживання і адміністративного управління. Таке тлумачення громади і чинників її єдності є, на думку фахівців, не повним. «Грома-

да в загальному науковому розумінні – це сукупність людей, які мають спільні засади діяльності, соціальної організації, форми відносин, етнонаціональні пріоритети, певне середовище функціонування тощо. Для них територія є не лише спільним місцем зосередження, а й місцем певної діяльності, функціонування» [11, с. 196-197]. В літературі та європейській соціальній практиці використовується поняття «комуна» або «ком'юнити» (community), яке тлумачиться як об'єднання людей всередині певного географічного ареалу. Це дає підставу автору статті вважати поняття «територіальна громада» та «комуна» синонімами. На нашу думку, сутнісними характеристиками територіальної громади виступають певна територія, група людей (мешканці), інтереси, традиції, культурні особливості публічного та приватного життя, що об'єднують їх. Виникнення територіальної громади пов'язують з розкладанням первісного ладу, з переходом від економіки, що присвоює, до економіки, що виробляє. Зазначимо, що в літературі в якості синоніма територіальної громади використовують також понятійну конструкцію «сусідська громада», особливо це вживання характерно при аналізі первісного суспільства та його кризи. В подальшому історичному розвитку людства виникають різноманітні соціокультурні різновиди територіальної громади. На розвиток і конкретні форми територіальних громад накладали відбиток природно-географічне та історичне середовище, етнічні компоненти, специфіка господарської діяльності та рівень розвитку. На нашу думку, форма і контент територіальної громади обумовлюються історично-формаційними та цивілізаційними чинниками. Тому слушним є виокремлення таких типів як *територіальна громада Давнього світу*, епохи Середньовіччя, Нового часу та Ринково-модерної епохи. Розглянемо особливості деяких з них більш детально.

Територіальна громада Давнього світу відбиває особливості її існування в другій половині первісного суспільства, в епоху Античності та в соціумах Давнього Сходу. Громади в цих регіонах та в різні епохи мають як загальне, так і відмінне. Так, первісна сусідська громада складалася з самостійних господарств окремих сімей, об'єднаних територіально-сусідськими зв'язками і спільною власністю на головний засіб виробництва – землю, пасовища, угіддя). Територіальній громаді цього періоду властивий дуалізм – поєднання приватної власності окремих сімей з колективною власністю всієї громади. Колективна власність в первісно-сусідській громаді представлена двома формами: общинною і родовою. Характерними рисами первісної сусідської громади є: наявність загальної території, общинне майно і громадське невольодіння при приватному землекористуванні, наявність у громади органів управління, різних форм кооперації і взаємодопомоги між общинниками, їх спільний виступ у війнах і справах, пов'язаних з міжобщинної відносинами, наявність певної ідеологічної (релігійної) єдності общинників, переплетення територіальних зв'язків з кровноспорідненими угрупованнями, що вже розпадаються. Формат первісної сусідської громади простежується як в патріархальних, так і в пізньоматріархальних суспільствах [9]. В той час як рід заснований на принципі кровного споріднення, громада ґрунтується на територіально-сусідських зв'язках.

В суспільствах Давнього Сходу мав місце *азіатський формат територіальної (сусідської) громади*, що панував на первісній стадії історичного розвитку. Для азіатської громади була характерна спільна власність на землю, значна вага колективної праці, з'єднання ремесла і землеробства, слабкий поділ праці між різними громадами. Земельний наділ окремої сім'ї був невід'ємною власністю громади. Саме для азіатського типу громади характерна участь в реалізації ве-

ликих іригаційних проєктів того часу [5]. Китайська територіальна громада, згідно реформатору Шан Яну, повинна дотримуватися принципів кругової поруки, колективної відповідальності за злочини, доносительства на порушників законів сумісного буття, бо доноси є можливістю попередити злочини.

Для *античної громади* характерно відокремлення сімейно-індивідуального господарства і приватної власності [4]. Члени громади стали приватними власниками оброблюваного наділу, а використовувана для загальних потреб громадська власність в якості державної власності була відокремлена від приватної власності. Гарантією збереження античної громади слугувала рівність вільних громадян, що входили до неї та які самостійно забезпечували своє існування [8].

Своєрідну форму ранньої сусідської громади представляла і *кастова громада*, яка обумовлена суспільним поділом праці. Вона жорстко закріплювала кастові відмінності відповідно до прийнятої в суспільстві ієрархії. Кастова громада ґрунтувалася на натуральному обміні продуктами і взаємодоповнюючій діяльності. Найбільш повний розвиток общинно-кастова система отримала в Індії, в Стародавньому Єгипті, Японії та Океанії. Розкладання кастової громади відбувалося надзвичайно повільними темпами і збереглося певною мірою в деяких регіонах до нашого часу. Для *кочової громади* (ще одного різновиду громади Стародавнього світу) була притаманна специфіка виробничої діяльності – колективний випас і охорона стад, сезонна зміна пасовищ, родова взаємодопомога в разі негараздів та стихійних лих. Кочова громада обумовлювала функціонування кожної сім'ї (великої чи малої) лише в якості члена колективу. Район кочовища, який обіймала кочова громада, був складовою частиною загальної земельної власності спільноти [8]. Цей різновид територіальної громади зберігається для деяких етносів (наприклад, для бедуїнів) до сьогодні. В усіх формах первісної територіальної громади привілейоване становище общинної верхівки стало фактором, який пришвидшував розвиток майнової і соціальної диференціації.

Територіальна громада Середньовіччя обумовлена розвитком феодалізму, домінуванням теолого-догматичного світоглядного стандарту та сільського типу громади і найбільш повно відбиває свої особливості в такій формі як *германська марка*. Громадські порядки продовжували діяти всередині феодального володіння в якості доповнення до парцелярного господарства селян. Власне господарство феодала було змушене підкорятися розпорядку сільської громади. За допомогою середньовічної громади піднімалася цілина, розчищалися ліса, прокладалися дороги, зводилися іригаційні і меліораційні споруди, будувалися мости, млини, військові укріплення, замки, культові будівлі. Німецька громада стала подальшим кроком у зміцненні сімейно-індивідуального селянського господарства як основного виробничого осередка. У німецькій громаді колективна власність була лише доповненням до власності окремих домохазяїнів. Сільська громада як становий інститут керував всіма сферами життя села - господарською, громадською, сімейно-побутовою, духовно-моральною. Громада залишалася найважливішим соціальним інститутом в докапіталістичних суспільствах [8].

Новий час в історії людства характеризується розширенням горизонту як у виробничій практиці, так і у повсякденному житті людини. Розвиток капіталізму, послаблення впливу церкви, зростання масштабів промислових центрів, розширення торгівлі та можливостей для забезпечення людини своїх потреб – все це вело до множення і ускладнення функцій громади щодо забезпечення життя своїх мешканців. Поступово значна частина цих функцій перейшла до держави. Поряд з традиційною *сільською громадою*, розвивається і така форма як *міська територіальна громада*. Місто вступало і як єдина територіальна громада, і як складна структура, що складається з декількох територіально відокремлених громад всередині міста. Перетворюючись в місто, територіальна громада приймає поступово державну форму, стає низовою ланкою державного управління або місцевого самоврядування, бо з'являється необхідність в адміністрації, поліції,

зборі податків, будівництві доріг, організації установ освіти, охорони здоров'я тощо. Міська територіальна громада характерна для всіх соціокультурних систем світу. Загальне для міських територіальних громад – перехід від суспільства, заснованого на спільній власності, до суспільства, заснованого на приватній власності. Якщо сільська громада завжди залишалася основою організації землеробського виробництва, то міська громада виступає основою промислового, наукового, освітнього, культурного виробництва. Відзначимо, що життя індивіда в міській громаді було під меншим контролем громади, ніж в сільській. Сільська громада, крім виробничої і соціальної функцій, підтримувала традиційні уявлення величезної маси сільського населення про збереження угідь і порядку їх екологічного використання, про норми і форми громадської та сусідської поведінки в різних вікових групах і ситуаціях, про традиції, обряди й свята, що пов'язані з циклами сільськогосподарського виробництва, про правила повсякденного побутового життя й елементарні естетичні настанови.

Ринково-модерна епоха, на нашу думку, знаменує розвиток соціального простору з другої половини 20 століття по сьогоднішній день. Третя і Четверта промислові революції радикально змінюють життя людства, яке вже налічує 7,3 млрд. Прискорення динаміки соціальних змін в суспільних утвореннях та ритмів життєдіяльності соціальних суб'єктів ставить під сумнів можливість використання молоддю громади життєвого досвіду та традиційних настанов старшого покоління територіальної громади. Віртуалізація соціального простору та індивідуалізація стилю життя сучасної людини надають їй можливість вибирати ту чи іншу спільноту, окремих індивідів, спільнот та установ для комунікації, бізнесу, дозвілля, навчання та самовдосконалення. Блукання Інтернетом та комунікаційна активність в соціальних мережах стає важливою складовою життєдіяльності сучасної людини. Становлення єдиного економічного, політичного, правового та культурного простору («універсалізація світу») на основі нових технологій формує глобалізоване співтовариство, яке можна розглядати як певну форму ринково-модерної територіальної громади. Поширення мережевої організації сучасного соціуму, раціоналізація діяльності і мислення порушили локальність територіальної громади, змінили людську життєдіяльність в локальних спільнотах. Відбувається не розпад локальних спільнот, а їх трансформація в ході зміни структури і функцій та пристосування до сучасного суспільного розвитку. Територіальна громада є необхідним елементом, який опосередковує соціально-економічний розвиток і зберігає регіональну самість «великого будинку» з високим рівнем територіальної ідентифікації її мешканцями. В умовах зовнішнього впливу і виникнення кризових ситуацій захисна функція територіальної громади зростає.

Головним моментом в еволюції територіальної громади є зменшення її замкнутості, рівня автономності, відокремленої виробничої життєспроможності і залучення у велике суспільство через широкий спектр зовнішніх зв'язків та рішень, прийнятих спільно з іншими соціальними суб'єктами. Територіальні громади зберігають за собою найважливіші функції і набувають нові, приймаючи на себе компенсацію відчуження людини від впливу сучасного суспільства. Територіальну громаду повною мірою стосується положення, що в її основі (як і в будь-якій соціальній спільноті) лежить прагнення людини до реалізації тих переваг, які дає солідарність, об'єднання зусиль, що ведуть до зростання ефективності індивідуальних дій, здатності відстоювати свої інтереси і тим самим до можливості виживання [3, с. 22]. Традиційна територіальна (і сільська, й міська) громада зберегла певні соціокультурні функції, і в умовах децентралізації управління в державах територіальна громада набуває нового звучання в житті своїх мешканців. Ринкова економіка, демократизація суспільного життя, відмова від елементів національного суверенітету, пріоритет міжнародного права і міжнародних інститутів, глобальне переформатування обумовлюють новий формат світу. Новий світовий порядок визначають: – рішення країн-лідерів

(країни «Великої сімки» – G-7 та «Великої двадцятки» – G-20); – процеси глобалізації та регіоналізації; – протистояння супер-держав та їх об'єднань; – інтереси соціальних суб'єктів; – релігійно-етнічний фактор, геополітичне переформатування світу. Геополітичні точки тиску призводять до збільшення міграції, що особливо видно на прикладі країн Європейського Союзу. Впровадження концепції відкритого суспільства, розвиток зв'язку та транспорту робить сучасну людину більш мобільною і відкритою для інших територіальних громад, які в свою чергу іноді закривають власний простір й інфраструктуру для чужинців через візові та інші заборонні обмеження. Особливо це характерно для територіальних громад розвинутих країн, наприклад, ЄС (Європейського співтовариства), США, Японії, Австралії тощо. Ринково-модерна територіальна громада абсолютизує її прив'язаність до певного населеного пункту – села, селища, міста і конкурує з іншими за рівнем розвинутості та умовами проживання. До останніх відносять безпеку, можливість працевлаштування, розвинутий сервіс, високий рівень соціальної інфраструктури та захисту, екологічне природне оточення. В умовах поділу сучасного виробництва на промисловий, сільськогосподарський та сервісний сектори сучасні територіальні громади ґрунтуються навколо таких виробничих об'єктів. Їх закриття (банкрутство) руйнує територіальну громаду, веде до обезлюднення території. Вдосконалення транспортного сполучення, концентрація закладів соціального та культурного забезпечення населення у великих та життєздатних населених пунктах ставить перед суспільством питання щодо об'єднання територіальних громад. Особливо ця проблема актуалізується в умовах скорочення чисельності населення країни, зростання кількості спорожнених сіл та міст, зменшення фінансових можливостей держави щодо їх утримання. Раціоналізація адміністративно-територіального облаштування країни виступає мейнстрімом в реформуванні державного устрою сучасного суспільства. В останні десятиріччя цей шлях пройшло багато країн і Україна також поступово вирішує цю проблему. Впровадження досягнень Четвертої промислової революції обумовить розвиток способів збору і аналізу даних, що спричинить зміну технології самоврядування в територіальних громадах, урізноманітнить форми та ефективність активності мешканців громад.

Підсумовуючи, зазначимо наступне. Плідним в соціально-філософським дискурсі є розгляд генези територіальної громади як соціокультурного явища, що обумовлюється історично-формаційними та цивілізаційними чинниками. В рамках такої дослідної парадигми слухним є виокремлення та загальна характеристика територіальної громади Давнього світу, Середньовіччя, Нового часу та Ринково-модерної епохи. Територіальна громада як соціокультурне явище пройшло в своєму розвитку етапи від сусідської громади в первісному суспільстві до самоврядного соціального осередка, конструктивного функціонування якого виступає підґрунтям розвитку держави, суспільства в цілому та окремих його регіонів зокрема.

Перспективи подальших пошуків у зазначеному напрямі полягають у з'ясуванні на підґрунті цивілізаційного та регіонального підходів особливостей європейської, азійської, американської, африканської та океанічної територіальної громади.

Література

1. Гураль П.Ф. Територіальна громада в Україні: історико – правове дослідження: автореф. дис. д-ра юрид. наук / П. Ф. Гураль. – Львів: Б. в., 2009. – 40 с.
2. Батанов О. В. Актуальні проблеми конституційної регламентації статусу територіальних громад в Україні у контексті зарубіжного досвіду/О.В. Батанов, В.В. Кравченко // Аспекти публічного управління. – 2016. – № 1-2. – С. 5-16.
3. Горяченко Е.Е. Территориальная общность в изменяющемся обществе / Е.Е. Горяченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nesch.ieie.nsc.ru/GLGOR.html>
4. Евсеенко Т. П. От общины к сложной государственно-сти в античном Средиземноморье /Т.П. Евсеенко. – Litres,

2017. – Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 266 с.

5. Майоров Н.И. Введение в историю Древнего Востока. Учебное пособие. Томск: Изд-во Томского университета, 2003. – 146 с.

6. Малько Ю. Реформування адміністративно-територіального устрою України і його вплив на державне управління сільським розвитком у XX–XXI ст // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2017. – № 1. – С. 35-41.

7. Тимечко І.Р. Узагальнення підходів щодо сутності територіальної громади України / І.Р. Тимечко // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. – Мукачево: МДУ, 2017. – Випуск 1 (7). – С.164-169.

8. Община // Мегабук. Универсальная энциклопедия Кирилла и Мефодия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://http://megabook.ru/>

9. Первобытная соседская община // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.znаниеimnenie.ru/razlozheniepervobitnosti/pervobitnaya_sosedsкая_obshchina.html.

10. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:// <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/157-19>

11. Фащевський М.І. Концептуальні засади формування та функціонування об'єднаних територіальних громад / Фащевський М.І., Білоконь І.В. // Проблеми регіоналістики: минуле, сучасне, майбутнє: тези наук-практ-Інтернет конф. (3 березня 2017 р.) – Київ: КНЕУ, 2017. – С. 196-199.

12. Янчук А.О. Конституційна модернізація місцевого самоврядування в сучасних умовах в Україні /А.О. Янчук// Права держава. – Одеса: Фенікс, 2016. – № 22 . – С. 51-57.

Анотація

Сосунівський В. С. Генеза територіальної громади як соціокультурного явища. – Стаття.

Стаття присвячено проблемі генезису територіальної громади як соціокультурного явища. Автор аналізує основні етапи розвитку територіальної громади, їх специфіку, проблеми функціонування в різноманітних соціокультурних системах, тенденції подальшого розвитку. Автор стверджує, що форма, контент та соціальна роль територіальної громади обумовлюються історично-формаційними та цивілізаційними чинниками. Автор виокремлює такі типи громади як територіальна громада Давнього світу, епохи Середньовіччя, Нового часу та Ринково-модерної епохи. Аналізуються особливості форм територіальної громади, її функції та соціокультурна роль в процесі еволюції суспільства і держави. Впровадження досягнень Четвертої промислової революції обумовить зміну технології самоврядування в територіальних громадах, урізноманітнить форми та ефективність активності мешканців громад.

Ключові слова: територіальна громада, розвиток, суспільство, держава, влада.

Аннотация

Сосунівский В. С. Генезис территориальной общины как социокультурного явления. – Статья.

Статья посвящена проблеме генезиса территориальной общины как социокультурного явления. Автор анализирует основные этапы развития территориальной общины, их специфику, проблемы функционирования в различных социокультурных системах, тенденции дальнейшего развития. Автор утверждает, что форма, контент и социальная роль территориальной общины определяются как цивилизационными, так и историческо-формационными факторами. Автор выделяет такие типы как территориальная община Древнего мира, эпохи Средневековья, Нового времени и Рыночно-модернистской эпохи. Анализируются особенности форм территориальной общины, ее функции и социокультурная роль в процессе эволюции общества и государства. Внедрение достижений Четвертой промышленной революции обусловит изменение технологии самоуправления в территориальных общинах, разнообразит формы и эффективность активности жителей общин.

Ключевые слова: территориальная община, развитие, общество, государство, власть.

Summary

Sosunovsky V. S. Genesis of the territorial community as a social and cultural phenomenon. – Article.

The article is devoted to the problem of the genesis of the territorial community as a social and cultural phenomenon. The author analyzes the main stages of the evolution of the territorial community, their specificity, the problems of functioning in various social and cultural systems, the trends of further development. The author claims that the form, content and social role of the territorial community are determined by both civilizational, historical and formational factors. The author sin-

gles out such types as the territorial community of the Ancient World, the Middle Ages, the New Time and the Market-Modern era. The peculiarities of the forms of the territorial community, its functions and social and cultural role in the process of the evolution of society and the state are analyzed. The introduction of the achievements of the Fourth Industrial Revolution will result in a change in the technology of self-government in territorial communities, diversify the forms and effectiveness of community activism

Key words: territorial community, development, society, state, power.